

JOANNA SIERANC-SADZA

j.sieranc-guzdek@katowice.ap.gov.pl

<https://orcid.org/0009-0007-8260-7832>

Archiwum Państwowe w Katowicach

Oddział w Bielsku-Białej

Akcja specjalna z 1948 roku, czyli sprawdzenie stanu organizacyjnego i sprawności działania urzędów stanu cywilnego w powiecie wadowickim

Abstrakt

Po upływie dwóch lat od wejścia w życie „Prawa o aktach stanu cywilnego” z 25 września 1945 roku władze państwowe zarządziły przeprowadzenie akcji specjalnej mającej na celu wykrycie wszystkich urodzeń od 1 stycznia 1946 roku do końca akcji (28 czerwca 1948 roku), które nie zostały zarejestrowane w urzędach stanu cywilnego, i spowodowanie zarejestrowania ich. Artykuł dotyczy przeprowadzenia akcji specjalnej w obwodach stanu cywilnego powiatu wadowickiego. Wyniki akcji specjalnej i korespondencja z nią związana pozwoliły wyciągnąć wnioski co do obszarów, w których wykazano najwięcej i najmniej niezarejestrowanych urodzeń, a także przyczyn takiego stanu rzeczy.

Słowa kluczowe: urząd stanu cywilnego, rejestracja stanu cywilnego, akta stanu cywilnego, prawo o aktach stanu cywilnego, urząd parafialny, obwód stanu cywilnego, okręg metrykalny

Sonderaktion von 1948, d.h. Überprüfung des organisatorischen Zustands und der Effizienz der Standesämter im Bezirk Wadowice

Zwei Jahre nach Inkrafttreten des „Gesetzes über die Personenstandsregister“ vom 25. September 1945 ordneten die staatlichen Behörden eine Sonderaktion an, deren Ziel es war, alle Geburten vom 1. Januar 1946 bis zum Ende der Aktion (28. Juni 1948), die nicht in den Standesämtern registriert worden waren, aufzuspüren und ihre Registrierung zu veranlassen. Der Aufsatz befasst sich mit der Durchführung der Sonderaktion in den Standesamtsbezirken des Bezirks Wadowice. Die Ergebnisse der Sonderaktion und die damit verbundene Korrespondenz lassen Rückschlüsse auf die Gebiete mit der höchsten und niedrigsten Zahl nicht registrierter Geburten und die Gründe für diesen Zustand zu.

Schlüsselbegriffe: Standesamt, Standesamtsregistrierung, Standesamtsakten, Personenstandsgesetz, Kirchenamt, Personenstandsbereich, Kirchenbuchkreis

Special action of 1948, i.e. checking the organisational status and efficiency of the registry offices in the Wadowice district

Two years after the entry into force of the *Civil Registry Act* of 25 September 1945, the state authorities ordered a special action to identify and register all births that had not been registered in the civil registry offices between 1 January 1946 and the end of the action (28 June 1948). The article deals with the implementation of the special action in the civil registry offices of the Wadowice district. The results of the special action and the correspondence related to it allowed conclusions to be drawn about the areas with the highest and lowest number of unregistered births and the reasons for this state of affairs.

Keywords: civil status office, civil registration, civil status records law, parish office, civil status circuit, metric district

Wstęp

Niniejszy artykuł jest kolejnym napisanym przez autorkę na temat zagadnienia rejestracji stanu cywilnego po wejściu w życie dekretu *Prawo o aktach stanu cywilnego*¹.

Poprzedni artykuł *Księgi uzupełniające do akt metrykalnych – specyficzna dokumentacja zachowana w Urzędzie Stanu Cywilnego w Zatorze* został opublikowany w 2020 roku w „Szkicach Archiwalno-Historycznych”². Ponieważ był to pierwszy artykuł autorki poświęcony tematyce rejestracji stanu cywilnego, zostały w nim obszernie opisane najważniejsze przepisy samego dekretu oraz przepisy wykonawcze do dekretu *Prawo o aktach stanu cywilnego*, a dotyczące sposobu rejestracji stanu cywilnego oraz prowadzenia dokumentacji z tym związanej.

Obecna publikacja skupia się na przebiegu wdrożenia dekretu w pierwszych latach jego funkcjonowania w powiecie wadowickim na podstawie dokumentacji zgromadzonej w związku z przeprowadzoną akcją specjalną, mającą na celu wykrycie i zarejestrowanie wszystkich urodzonych dzieci od 1 stycznia 1946 roku do zakończenia tej akcji. Zakończenie akcji w województwie krakowskim nastąpiło 28 czerwca 1948 roku.

Kolejny artykuł będący rozwinięciem tematu – zatytułowany *Dochodzenia przeprowadzone przez Starostwo Powiatowe w Wadowicach w latach 1946–1948 w celu sporządzenia aktów urodzeń dzieci niewiadomego pochodzenia* – ukaże się w 2024 roku.

Zagadnienia dotyczące wprowadzania dekretu *Prawo o aktach stanu cywilnego* były już wcześniej poruszane przez historyków. Historię rejestracji stanu cywilnego na ziemiach polskich od średniowiecza po czasy obecne streścił Wojciech M. Hrynicki w publikacji *Organizacja rejestracji stanu cywilnego w Polsce w ujęciu historycznym*³.

¹ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej Dz.U.) 1945, nr 48, poz. 272 – *Dekret z 25 września 1945 roku. Prawo o aktach stanu cywilnego*.

² J. Sieranc-Guzdek: *Księgi uzupełniające do akt metrykalnych – specyficzna dokumentacja zachowana w urzędzie Stanu Cywilnego w Zatorze*. „Szkice Archiwalno-Historyczne” nr 17, 2020, s. 159–197.

³ W. Hrynicki: *Organizacja rejestracji stanu cywilnego w Polsce w ujęciu historycznym*. „Ius Novum” nr 4, 2016, s. 358–374.

W rozdziale poświęconym rejestracji stanu cywilnego po II wojnie światowej autor przytoczył między innymi najważniejsze zasady rejestracji stanu cywilnego i różnice pomiędzy rejestracją dotychczasową – wyznaniową na terenach byłych zaborów austriackiego i rosyjskiego oraz państwową na terenach byłego zaboru pruskiego. Autor przedstawił przede wszystkim zalety unifikacji przepisów na terenie całego kraju.

Inne wnioski o skutkach wprowadzenia dekretu *Prawo o aktach stanu cywilnego* wyciągnął Adam Lachowicz w swojej publikacji *Laicyzacyjna rola reformy prawa małżeńskiego i urzędów stanu w woj. białostockim w latach 1945–1948*⁴. Publikacja oparta została na źródłach dotyczących województwa białostockiego. Omówione zostały zwłaszcza relacje Państwo – Kościół katolicki w obliczu wprowadzenia dekretu. Wnioski autora wskazują na skutek, jakim było ujednoczenie rejestracji stanu cywilnego na terenie kraju. Niemniej artykuł skupia się raczej na intencjach Państwa, które dekretem wbrew woli Kościoła i społeczeństwa laicyzowało Polaków.

Bardziej wyważone poglądy na temat intencji i skutków wprowadzenia dekretu znajdziemy w publikacji Piotra Fiedorczyka *Prawne problemy początków rejestracji aktów stanu cywilnego w Polsce po II wojnie światowej*⁵. Zagadnienie zostało omówione w ujęciu ogólnokrajowym. Autor przedstawił stanowisko zarówno Kościoła katolickiego, jak i władz państwowych oraz kompromis pomiędzy nimi w zakresie rejestracji zwłaszcza małżeństw. P. Fiedorczyk porównał skalę problemu z nierejestrowaniem stanu cywilnego na terenach trzech byłych zaborów i ziem odzyskanych. Opisał działania Państwa propagujące rejestrację świecką przez włączenie w nią środowisk szkolnych, również próby nacisków na akuszerki i lekarzy związane ze zgłaszaniem urodzeń i zgonów, a w końcu ostateczne konsekwencje kompromisu z Kościołem, jakie poniosły osoby, które nie zarejestrowały małżeństwa w urzędzie stanu cywilnego. Na podstawie źródeł archiwalnych wykorzystanych do napisania niniejszego artykułu, a dotyczących rejestracji stanu cywilnego na terenie powiatu wadowickiego, autorka wyciągnęła bardzo podobne wnioski.

W niniejszym artykule temat wdrożenia dekretu *Prawo o aktach stanu cywilnego* przedstawiono na podstawie dokumentacji zgromadzonej przez władze państwowe, ograniczając się do terenu powiatu wadowickiego. Akcja specjalna dotyczyła urodzeń, choć w artykule znajdziemy ogólne odniesienia do zagadnień związanych z rejestracją urodzeń, małżeństw i zgonów. Akcja specjalna oparła się na porównaniu rejestracji zameldowanych noworodków w biurach ewidencji ludności (w miastach) oraz w biurach sołtysów (wsie) w stosunku do wykazów noworodków zarejestrowanych w urzędach stanu cywilnego. Była to akcja przeprowadzona już po porównaniu wykazów noworodków ochrzczonych z wykazami noworodków zarejestrowanych w urzędach. Temat ten zatem nie pokrywa się z zagadnieniami poruszonymi przez wyżej wymienionych historyków, choć wnioski dotyczące przyczyn spóźnionych rejestracji są podobne (zwłaszcza z publikacją P. Fiedorczyka).

⁴ A. Lachowicz: *Laicyzacyjna rola reformy prawa małżeńskiego i urzędów stanu w woj. białostockim w latach 1945–1948*. „Studia Podlaskie” T. 11, 2001, s. 215–231.

⁵ P. Fiedorczyk: *Prawne problemy początków rejestracji aktów stanu cywilnego w Polsce po II wojnie światowej* „Przeszłość Demograficzna Polski” nr 39, 2017, s. 345–362.

Wraz z końcem 1947 roku upływał drugi rok funkcjonowania powołanych dekretem z 25 września 1945 roku *Prawo o aktach stanu cywilnego*⁶ urzędów stanu cywilnego. Podstawowym zadaniem urzędów była rejestracja urodzeń, małżeństw i zgonów, poczynając od 1 stycznia 1946 roku. Na terenach byłego zaboru austriackiego, gdzie nieprzerwanie od czasów zaborów, przez okres międzywojenny, aż po 31 grudnia 1945 roku obowiązki urzędów stanu cywilnego wykonywały związki wyznaniowe, głównie urzędy parafialne, była to zmiana rewolucyjna. W urzędach parafialnych znajdowały się także księgi stanu cywilnego do 1945 roku włącznie, z których osoby duchowne wykonywały odpisy aktów urodzeń, małżeństw, zgonów na wnioski ludności, pobierając za czynności ustanowione przez prawo taksy.

Już w okólniku nr 39 z czerwca 1947 roku skierowanym do wojewodów Minister Administracji Publicznej wskazał na znaczną rozbieżność pomiędzy faktyczną liczbą urodzeń, ślubów i zgonów a liczbą zarejestrowaną w urzędach stanu cywilnego: „Według informacyj Głównego Urzędu Statystycznego powyższa rejestracja przedstawia się najlepiej w województwie poznańskim i pomorskim. Na pozostałym obszarze Państwa luki w rejestracji są b. wielkie, a liczby zarejestrowanych urodzeń i małżeństw szczególnie na wsi są niewiarygodnie niskie”⁷. Należało dokładnie zbadać problem i znaleźć jego rozwiązanie.

Na podstawie wspomnianego okólnika wojewoda krakowski polecił przeprowadzenie na terenie podległych powiatów i miasta Krakowa „jak najenergiczniejszej akcji mającej na celu usunięcie rażącej sprzeczności, jaka istnieje pomiędzy faktyczną ilością urodzeń, ślubów i zgonów, a ilością zarejestrowaną w Urzędach Stanu Cywilnego. Akcją powyższą należy przeprowadzić [...] w [...] sposób dostosowany do warunków i okoliczności lokalnych przy uwzględnieniu [...] poziomu umysłowego szerokich warstw ludności w powiecie. Chodziłoby tu w pierwszym rzędzie o usunięcie nieuzasadnionych uprzedzeń zarówno do świeckiej rejestracji aktów stanu cywilnego, jak i do składania przez nupturjentów oświadczenia woli zawarcia związku małżeńskiego przed urzędnikiem stanu cywilnego. Pociągnięcie do tej akcji organów związków komunalnych i ludzi dobrej woli z pośród [...] inteligencji miejscowej uważam za wskazane i celowe”⁸.

W artykule problem z rejestracją małżeństw i zgonów tylko zaznaczono, skupiając się przede wszystkim na rejestracji urodzeń. Akcja specjalna zainicjowana pismem okólnym Ministerstwa Administracji Publicznej z 29 listopada 1947 roku „w sprawie sporządzania aktów stanu cywilnego”⁹ dotyczyła bowiem tylko rejestracji urodzeń. Akcja specjalna – pojęcie wprowadzone przez wojewodę krakowskiego – na terenie

⁶ Dz.U. 1945, nr 48, poz. 272 – *Dekret z 25 września 1945 roku. Prawo o aktach stanu cywilnego*.

⁷ Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej (dalej: AP Bielsko-Biała), zespół nr 13/364 Starostwo Powiatowe w Wadowicach (dalej: StW), sygn. 97a, s. 283 – Okólnik nr 39 z 18 czerwca 1947 r. znak: L.dz.IV.ASC.4558/47 w sprawie uchylania się ludności od obowiązku rejestracji w urzędach stanu cywilnego.

⁸ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 282 – Pismo z 26 czerwca 1947 r. wojewody krakowskiego znak: A.C.IV/1/23/47 w sprawie uchylania się ludności od obowiązku rejestracji w urzędach stanu cywilnego.

⁹ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Administracji Publicznej 1947, nr 21, s. 10 – Pismo okólnie znak: L.dz. IV.ASC.10218/47 w sprawie sporządzenia aktów stanu cywilnego.

tego województwa zarządzona została 3 grudnia 1947 roku¹⁰. Wyniki akcji specjalnej wojewoda ogłosił w piśmie z 12 czerwca 1948 roku: „[...] akcja uporządkowania na obszarze województwa krakowskiego rejestracji urodzeń za lata 1946–1947 dała pozytywne rezultaty. Ujawniono bowiem około 14 000 dzieci, które nie miały sporządzonych aktów urodzeń w księgach stanu cywilnego. Większość tych aktów została w wyniku akcji sporządzona”¹¹.

W Archiwum Państwowym w Katowicach w Oddziale w Bielsku-Białej w zespole archiwalnym numer 13/364 Starostwo Powiatowe w Wadowicach zachowała się korespondencja związana z realizacją akcji specjalnej na terenie powiatu wadowickiego, w tym sprawozdania urzędów stanu cywilnego z tego terenu. Dokumentacja ta posłużyła do przeanalizowania problemu na terenie powiatu i w poszczególnych obwodach stanu cywilnego. Na tej podstawie możliwe było wyciągnięcie ogólnych wniosków co do przyczyn nierejestrowania niektórych przypadków urodzeń i skali problemu w odniesieniu zarówno do całego województwa, jak i poszczególnych obwodów całego powiatu wadowickiego.

Do końca 1949 roku rejestracja urodzeń w urzędach stanu cywilnego na terenie powiatu wadowickiego, podobnie jak na terenie reszty województwa krakowskiego, była pełna.

Rozbieżności pomiędzy liczbą dzieci ochrzczonych i liczbą zarejestrowanych urodzeń w urzędach stanu cywilnego powiatu wadowickiego

Akcję specjalną z 1948 roku poprzedziło wiele innych prób poznania i zlikwidowania rozbieżności między oficjalną rejestracją stanu cywilnego a stanem faktycznym urodzeń, małżeństw i zgonów. W zespole archiwalnym Starostwo Powiatowe w Wadowicach zachowała się korespondencja związana z porównaniem liczby zarejestrowanych faktów chrztów, ślubów wyznaniowych i pogrzebów w urzędach parafialnych z liczbą zarejestrowanych urodzeń, małżeństw i zgonów w urzędach stanu cywilnego w 1947 roku.

Zbadanie rozbieżności pomiędzy rejestracją stanu cywilnego wyznaniową a świecką zarządzone zostało okólnikiem nr 39 Ministra Administracji Publicznej z 18 czerwca 1947 roku¹². Na podstawie wspomnianego okólnika wojewoda krakowski 26 czerwca 1947 roku nakazał starostom osobiste zainteresowanie się sprawą zaniedbań ludności w sferze rejestracji urodzeń, małżeństw i zgonów i w terminie 6-tygodniowym doniesienie o wydanych zarządzeniach i wynikach w tym zakresie¹³.

Zadanie w powiecie wadowickim wykonywano w lipcu i sierpniu 1947 roku. Starosta wadowicki odpowiedź na pismo wojewody krakowskiego wystosował

¹⁰ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 413 – Pismo z 13 grudnia 1947 r. wojewody krakowskiego znak: A.C.IV/1/28/47 do Ob. Urzędnika Stanu Cywilnego (do wszystkich z wyjątkiem Krakowa) w sprawie sprawdzenie stanu organizacyjnego i sprawności działania urzędów stanu cywilnego.

¹¹ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 91, s. 57 – Pismo z 12 czerwca 1948 r. wojewody krakowskiego znak: L. A.C.IV/1/6/48 do Starosty Powiatowego w Wadowicach w sprawie sprawdzenie stanu organizacyjnego i sprawności działania urzędów stanu cywilnego, akcja specjalna.

¹² AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 283 – Okólnik nr 39 z 18 czerwca 1947 r. znak: L.dz.IV.ASC.4558/47 w sprawie uchylania się ludności od obowiązku rejestracji w urzędach stanu cywilnego.

¹³ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 282 – Pismo z 26 czerwca 1947 r. znak: A.C.IV/1/23/47 w sprawie uchylania się ludności od obowiązku rejestracji w urzędach stanu cywilnego.

6 października 1947 roku, zawiadamiając, że 8 lipca 1947 roku pisemnie nakazał wszystkim zainteresowanym instytucjom, osobom, organom przeprowadzenie akcji uświadamiającej ludność o konieczności dokonywania rejestracji w urzędach stanu cywilnego. Pisemnie nakazał też urzędom stanu cywilnego sporządzenie zestawienia zarejestrowanych faktów urodzeń, małżeństw i zgonów w urzędach stanu cywilnego z rejestracją dokonaną w urzędach wyznaniowych. Po otrzymaniu odpowiedzi z urzędów podsumował ogólnie wyniki akcji. Według niego działania te spowodowały, że do października 1947 roku rozbieżność między rejestracją w urzędach parafialnych i urzędach stanu cywilnego zanikała, a nawet w niektórych urzędach stanu cywilnego ilość faktów zarejestrowanych była większa¹⁴.

Ponieważ zachowały się odpowiedzi poszczególnych urzędów stanu cywilnego z terenu powiatu wadowickiego na pismo starosty z 8 lipca 1947 roku dotyczące różnic pomiędzy rejestracją chrztów w urzędach parafialnych a rejestracją urodzeń w urzędach stanu cywilnego, można było dane te zestawić w celu przeanalizowania, które miasta i gromady powiatu miały te rozbieżności największe, a które najmniejsze. Zestawienie niestety nie jest precyzyjne ze względu na okres sprawozdawczy, za jaki dane podały urzędy. Pismo starosty z 8 lipca 1947 roku precyzowało: „Urzednicy St.Cyw. zechcą w porozumieniu z przełożonymi urzędów parafialnych stwierdzić ilość faktów urodzeń, zgonów i małżeństw w urzędach parafialnych za rok 1947 i różnice ilościowe zarejestrowanych faktów w Urz.S.C. przedłożyć mi w terminie do dnia 30 lipca 1947 r. z osobną relacją”¹⁵.

Sprawozdania poszczególnych urzędów stanu cywilnego (dalej: usc) powiatu wadowickiego przesłane do Starostwa Powiatowego w Wadowicach dotyczyły urodzeń, małżeństw i zgonów. Wyniki z tych sprawozdań dotyczące tylko urodzeń zestawione zostały w tabeli 1. Starosta polecił zestawienie liczb urodzeń za czas od 1 stycznia do 30 lipca 1947 roku. W rzeczywistości urzędy przysłały zestawienia z różnych okresów.

¹⁴ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 280 – Pismo z 6 października 1947 r. Starosty Powiatowego w Wadowicach do Urzędu Wojewódzkiego Wydziału Administracyjnego w Krakowie znak: L.A-6/52/47 w sprawie wykonania zarządzenia z 26 czerwca 1947 r. znak: A.C.IV/1/23/47.

¹⁵ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 285 – Pismo z 8 lipca 1947 r. Starosty Powiatowego w Wadowicach do naczelników gmin i urzędników stanu cywilnego w powiecie i do wiadomości urzędów parafialnych, kierowników szpitali, Prokuratury Okręgowej w Wadowicach, partii politycznych i związków zawodowych znak: L.A.-6/52/47 w sprawie szeroko zakrojonej akcji uświadczenia społeczeństwu o konieczności rejestracji stanu cywilnego, konsekwencji niezarejestrowania faktów urodzeń, małżeństw, zgonów w urzędach stanu cywilnego oraz polecające urzędnikom stanu cywilnego sporządzenie zestawień ilości faktów stanu cywilnego zgłoszonych do urzędów parafialnych w porównaniu do urzędów stanu cywilnego za okres od stycznia do 30 lipca 1947 r.

Tabela 1

Zestawienie liczby zarejestrowanych chrztów w urzędach parafialnych oraz liczby zarejestrowanych aktów urodzeń w urzędach stanu cywilnego powiatu wadowickiego w okresie od stycznia do lipca 1947 roku

Nazwa urzędu stanu cywilnego	Liczba zarejestrowanych urodzeń w urzędach parafialnych z obwodu usc	Liczba zarejestrowanych urodzeń w usc	Różnica, tj. liczba zarejestrowanych faktów urodzeń w usc minus liczba chrztów w urzędach parafialnych	Okres, za jaki podano dane
USC Andrychów –miasto	77	88	+11	od 1 stycznia do 1 sierpnia 1947
USC Kalwaria Zebrzydowska –miasto	26	22	-4	od 1 stycznia do 21 sierpnia 1947
USC Maków Podhalański	181	176	-5	od 1 stycznia do 21 lipca 1947
USC Wadowice –miasto	175	225	+50	od 1 stycznia do 31 lipca 1947
USC Zator –miasto	28	36	+8	bez podania, za jaki okres
USC Andrychów –wieś	192	194	+2	bez podania, za jaki okres
USC Brzeźnica	205	163	-42	dane tylko za rok 1946
USC Budzów	211	122	-89	od 1 stycznia do 31 lipca 1947
USC Chocznia	brak pisma 46	brak pisma	brak pisma	od 1 stycznia do 28 lipca 1947 – liczba ustalona na podstawie księgi urodzeń
USC Kalwaria Zebrzydowska –wieś	201	213	12	od 1 stycznia do 28 lipca 1947
USC Mucharz	91	94	+3	od 1 stycznia do 15 lipca 1947, przy czym brak danych z urzędu parafialnego w Krzeszowie
USC Ryczów	98	96	-2	od 1 stycznia do 30 czerwca 1947
USC Stryszów	brak pisma 96	brak pisma	brak pisma	od 1 stycznia do 18 lipca 1947 – liczba ustalona na podstawie księgi urodzeń

USC Wadowice–wieś	nie podano 128	nie podano	nie podano	urzędy parafialne nie udzieliły odpowiedzi; od 1 stycznia do 26 lipca 1947 – liczba ustalona na podstawie księgi urodzeń
USC Wierz	139	125	–14	od 1 stycznia do 26 lipca 1947
USC Zator–wieś	161	142	–19	w piśmie nie podano okresu; liczbę 161 ustalono na podstawie księgi urodzeń za okres od 1 stycznia do 31 lipca 1947
USC Zawoja	nie podano	nie podano	nie podano	urząd parafialny odmówił udzielenia odpowiedzi

Źródła: Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział Bielsko-Biała (dalej: AP Bielsko-Biała), zespół nr 13/364 Starostwo Powiatowe w Wadowicach, sygn. 97a, s. 300 (USC w Andrychowie–mieście), s. 302 (USC w Kalwarii Zebrzydowskiej–mieście), s. 290 (USC w Makowie Podhalańskim), s. 304 (USC w Wadowicach–mieście), s. 289 (USC w Zatorze–mieście), s. 291 (USC w Andrychowie–wsi), s. 288 (USC w Brzeźnicy, w piśmie nie podano liczby zarejestrowanych faktów urodzeń w USC), s. 301 (USC w Budzowie – przy liczbie urodzonych dopisano, że urodzenia z roku 1947 zarejestrowane w USC stanowią 57,8%; dodatkowa informacja dotyczy urodzeń z roku 1946 dopisanych w pierwszej połowie 1947 roku w liczbie 217. Pismo zostało sporządzone miesiąc po terminie), s. 295 (USC w Kalwarii Zebrzydowskiej–wieś bez Urzędu Parafialnego w Zebrzydowicach), s. 297 (USC w Kalwarii Zebrzydowskiej–wsi, pismo uzupełniające o dane z Urzędu Parafialnego w Zebrzydowicach), s. 292 (USC w Mucharzu), s. 303 (USC w Ryczowie), s. 298 (USC w Wadowicach–wsi), s. 294 (USC w Wieprzu), s. 287 (w USC w Zatorze–wsi zarejestrowano o 19 aktów mniej urodzeń niż w urzędach parafialnych. Liczbę urodzeń za okres od 1 stycznia do 30 lipca 1947 roku ustaliła kierowniczka USC w Zatorze na podstawie wpisów w księdze urodzeń przechowywanej w Biurze USC w Zatorze – liczba ta to 142 urodzenia), s. 298 (USC w Zawoi); AP Bielsko-Biała, zespół nr 13/1380 Zbiór wtóropisów ksiąg stanu cywilnego Archiwum Państwowego w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej (dalej: ZbWtBB), sygn. 220 – Księga urodzeń wtóropis 1-163/1946 USC w Brzeźnicy (liczba zarejestrowanych faktów urodzeń w księdze stanu cywilnego pozwoliła ustalić tę liczbę na 163); AP Bielsko-Biała, ZbWtBB, sygn. 292 – liczbę 46 urodzeń ustalono na podstawie Księgi urodzeń wtóropis USC w Choczni z 1947 roku; AP Bielsko-Biała, ZbWtBB, sygn. 849 – liczbę 96 urodzeń ustalono na podstawie Księgi urodzeń wtóropis 1-148/1947 USC w Stryszowie; AP Bielsko-Biała, ZbWtBB, sygn. 979 – liczbę 146 urodzeń ustalono na podstawie Księgi urodzeń Wadowice–wieś wtóropis – akty 1-200/1947 USC w Wadowicach.

Niestety z dwóch urzędów, tj. z USC w Choczni i USC w Stryszowie, nie udało się odnaleźć odpowiedzi. USC w Brzeźnicy podał dane za rok 1946. USC w Kalwarii Zebrzydowskiej–wsi i USC w Mucharzu podały niepełne dane z powodu braku odpowiedzi z jednego urzędu parafialnego. USC w Wadowicach–wsi oraz USC w Zawoi nie uzyskały odpowiedzi z urzędów parafialnych (prawdopodobnie zestawienia zostały ujęte w sąsiadujących urzędach, np. w USC w Wadowicach–mieście, gdzie nadwyżka zarejestrowanych wyniosła aż 50 urodzeń). Pozostałe urzędy podały dane mniej więcej z podobnego okresu. Ponieważ dane są niepełne, a weryfikacja niemożliwa (z niektórych obwodów stanu cywilnego w ogóle nie uzyskano danych), dlatego nie można stwierdzić kategorycznie, jak sytuacja wyglądała w powiecie wadowickim.

W sumie z zestawienia w tabeli 1 wynika, że w urzędach parafialnych zarejestrowano o 89 więcej chrztów niż zarejestrowano urodzeń w cywilnych księgach urodzeń w urzędach stanu cywilnego. Przy czym wyjściowa liczba urodzeń w urzędach stanu cywilnego z tego zestawienia wynosi 1696 (nie wliczono danych z USC w Choczni, Stryszowie i Wadowicach-wsi), zaś liczba chrztów to 1785. Dla czterech urzędów brak danych, dlatego nie uwzględniono ich w obliczeniach statystycznych. Bardzo ostrożnie można wysunąć wniosek, że na terenie powiatu wadowickiego w urzędach stanu cywilnego w pierwszej połowie roku 1947 nie było zarejestrowanych około 5,7% urodzeń.

Przedsięwzięcie zainicjowane okólnikiem nr 39 Ministra Administracji Publicznej z 18 czerwca 1947 roku nie było pierwszym, ale za to w zespole archiwalnym Starostwo Powiatowe w Wadowicach dobrze udokumentowanym. Nadmienić należy, że urzędy parafialne już w 1946 roku wysyłały miesięczne wykazy ochrzczonych i pochowanych¹⁶. Niestety nie dysponujemy danymi z tych czynności, co uniemożliwia przeprowadzenie analizy. Z pism rozsyłanych przez Ministerstwo, a w ślad za nimi przez wojewodę krakowskiego wynika, że sytuacja w zakresie rejestracji urodzeń, małżeństw i zgonów w 1946 roku była znacznie gorsza niż w roku 1947 i już na przełomie lat władza naciskała na rozwiązanie tej sytuacji. Starosta powiatowy wadowicki już w styczniu 1947 roku rozesłał do wiadomości wszystkim zarządom miejskim i gminnym oraz wszystkim urzędnikom stanu cywilnego pismo wojewody krakowskiego dotyczące „współdziałania z urzędami stanu cywilnego w zakresie rejestracji stanu cywilnego”¹⁷. Pismo o tyle jest ciekawe, że oprócz nakreślenia dużej skali problemu wyjaśnia prawdopodobne przyczyny tego stanu rzeczy: „Powstaje to m.in. dlatego, że wiele osób po dokonaniu obrządku religijnego i po otrzymaniu od ks. proboszczów wzgl. od gmin wyznaniowych odpowiedniego świadectwa, uważa, iż uczyniła już zadość obowiązkowi zgłoszenia. Także urzędy st. cyw., które obowiązane są w myśl odnośnych przepisów prowadzić ścisłą rejestrację wszystkich faktów, dotyczących stanu cywilnego, nie czynią tego w sposób całkowity i dokładny – właśnie wskutek wymienionych wyżej przyczyn”¹⁸. W dalszej części pisma zalecono w biurach meldunkowych (u sołtysów przyjmujących meldunki) meldować dzieci na podstawie zaświadczeń z urzędów parafialnych. Osobom meldującym noworodki należało uświadomić obowiązek rejestracji urodzenia dziecka w urzędzie stanu cywilnego i odpowiedzialność karną za zwłokę w tym zakresie. W niektórych miejscowościach, w których prawo łamane było nagminnie, prezydentom miast, burmistrzom i wójtom polecono porozumieć się w tym względzie z duchowieństwem. Urzędom stanu cywilnego polecono, aby biuram ewidencji ludności raz na trzy miesiące prze-

¹⁶ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97, s. 419 – pismem z 29 kwietnia 1946 r. USC w Makowie Podhalańskim doniósł do Starostwa Powiatowego w Wadowicach, że Urząd Parafialny w Zawoi nie przekazał liczby ochrzczonych i pogrzebanych z terenu obwodu USC w Makowie Podhalańskim za styczeń, luty, marzec i kwiecień 1946 r.

¹⁷ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 88–89 – Pismo z 15 stycznia 1947 r. (odpis z odpisu) wojewody krakowskiego znak: L.Sp.Prz.II/1/1/47 rozesłane według rozdzielnika w sprawie współdziałania z urzędami stanu cywilnego w zakresie rejestracji stanu cywilnego.

¹⁸ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 88.

kazywać dokładne dane o zarejestrowanych w ciągu tego czasu przypadkach urodzin, śmierci, ślubów¹⁹.

Pismo okólne Ministerstwa Administracji Publicznej z 29 listopada 1947 roku w sprawie sporządzenia aktów stanu cywilnego – akcja specjalna

W wyniku otrzymania informacji zwrotnej na akcję zainicjowaną okólnikiem nr 39 Ministra Administracji Publicznej z dnia 18 czerwca 1947 roku stwierdzono, że dotychczasowe działania polegające w głównej mierze na uświadamianiu konsekwencji braku rejestracji w urzędach stanu cywilnego są niewystarczające. Metoda zestawiania wykazów ochrzczonych, ślubów i pogrzebów w parafiach z wykazami zarejestrowanych urodzeń, małżeństw i zgonów w urzędach stanu cywilnego niezbyt precyzyjnie oddaje stan faktyczny. Obwody stanu cywilnego i obwody parafialne nie pokrywały się. Poza tym dzieci chrzczono w parafiach miejsca zamieszkania rodziców, a nie miejsca urodzenia dziecka. Niedobory rejestracji urodzeń stwierdzono w całym kraju, a to zainicjowało przeprowadzenie szeroko zakrojonej akcji specjalnej.

Ministerstwo Administracji Publicznej wystosowało 29 listopada 1947 roku do wojewodów pismo okólne „w sprawie sporządzenia aktów stanu cywilnego”²⁰: „Celem sprawdzenia stanu organizacyjnego i sprawności działania władz administracji ogólnej i urzędów stanu cywilnego, a przy tym uporządkowania na pewnym odcinku rejestracji stanu cywilnego, proszę Ob. Wojewodów o przeprowadzenie, specjalnie starannie, następującej akcji [...]” Wojewodowie mieli wydać zarządzenia, aby w każdej gromadzie sołtysi sporządzili wykazy dzieci urodzonych od 1 stycznia 1946 roku do dnia sporządzenia wykazu. Wykazy te sołtysi mieli złożyć do właściwych urzędów stanu cywilnego. Urzędy stanu cywilnego miały zaś sprawdzić, czy wszystkie dzieci zostały zarejestrowane w księgach urodzeń. W razie niezarejestrowania dziecka należało w terminie do 10 stycznia 1948 roku wezwać zobowiązanych do zgłoszenia faktu urodzenia w terminie do 10 lutego 1948 roku. Urzędnicy stanu cywilnego mieli przy tym zagrozić karą pieniężną w wysokości do 500 złotych lub 5 dniami aresztu w razie niemożności ściągnięcia grzywny – dla uchylających się karę tę mogli stosować kilkakrotnie. Dalszą czynnością urzędników stanu cywilnego było: 1) sporządzenie aktów urodzenia, jeśli mogły to uczynić, 2) w wypadkach, gdy zgłoszenie urodzenia dziecka nastąpiło z opóźnieniem powyżej trzech miesięcy, miały zwrócić się o zezwolenie na zarejestrowanie faktu urodzenia do okręgowej władzy nadzorczej w terminie do 10 marca 1948 roku. Urzędnicy stanu cywilnego mieli tak stosować kary pieniężne, aby wszyscy oporni dokonali zgłoszeń przed tym terminem. Ministerstwo Administracji Publicznej zobowiązało okręgowe władze nadzorcze (urzędy wojewódzkie) do sporządzenia sprawozdania z przeprowadzonej akcji i nadesłać je do 30 marca 1948 roku. W sprawozdaniu należało zestawić następujące dane liczbowe: 1) liczbę dzieci, których akty urodzenia nie były sporządzone w urzędach stanu cywilnego

¹⁹ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 89.

²⁰ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Administracji Publicznej 1947, nr 21, s. 10 – Pismo okólne L. dz. IV.ASC.10218/47 w sprawie sporządzenia aktów stanu cywilnego.

przed wszczęciem akcji, 2) liczbę sporządzonych w wyniku akcji aktów urodzenia, 3) liczbę spraw pozostałych jeszcze do załatwienia w urzędzie wojewódzkim (udzielenie zezwolenia na sporządzenie spóźnionego aktu urodzenia) oddzielnie dla spraw, które już poprzednio zostały skierowane do urzędu wojewódzkiego i oddzielnie dla spraw, które wpłyną na skutek niniejszego zarządzenia²¹.

Wojewoda krakowski zarządził akcję specjalną na terenie województwa krakowskiego pismem okólnym z 3 grudnia 1947 roku²². Jej wyniki ogłosił 12 czerwca 1948 roku. Wykazał, że w całym województwie krakowskim ujawniono około 14 000 dzieci, które nie miały sporządzonych aktów stanu cywilnego²³.

Na polecenie wojewody starosta wadowicki nakazał wszystkim urządowi stanu cywilnego znajdującym się na terenie powiatu wadowickiego do 28 czerwca 1948 roku sporządzenie wszystkich aktów urodzenia dzieci objętych akcją specjalną ogłoszoną pismem okólnym wojewody z 3 grudnia 1947 roku²⁴. Dzięki zachowanym w zasobie archiwalnym raportom poszczególnych urzędów stanu cywilnego możemy wyciągnąć wnioski, jaka skala problemu z rejestracją urodzeń występowała w powiecie wadowickim, a nawet możemy przeanalizować, na jakich obszarach problem ten był duży, a gdzie nie było go niemal wcale. Zestawienie liczbowe wyników akcji specjalnej w obwodach stanu cywilnego powiatu wadowickiego obrazuje tabela 2.

Tabela 2

Zestawienie liczbowe wyników akcji specjalnej (rejestracji faktów urodzeń i zameldowania noworodków) w obwodach stanu cywilnego powiatu wadowickiego w okresie od stycznia 1946 do końca czerwca 1947 roku

Nazwa urzędu stanu cywilnego	Liczba niezarejestrowanych urodzeń z lat 1946–1947 w terminie co najmniej 3 miesięcy od urodzenia, ale zarejestrowanych do dnia zakończenia akcji specjalnej	Liczba niezarejestrowanych urodzeń z lat 1946–1947 do 28 czerwca 1948 roku z powodu oczekiwania na rozstrzygnięcie władz, w tym z powodu przeszkód formalnych (m.in. oporu zobowiązanych)	Suma wszystkich faktów urodzeń z lat 1946–1947 niezarejestrowanych w urzędach stanu cywilnego w terminie (3 miesiące od urodzenia) do dnia rozpoczęcia akcji specjalnej
USC Andrychów–miasto	2	0	2
USC Kalwaria Zebrzydowska–miasto	6	0	6

²¹ Tamże, s. 10–11.

²² AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 413 – Pismo z 3 grudnia 1947 r. wojewody krakowskiego znak: A.C.IV/1/28/47 do Ob. Urzędnika Stanu Cywilnego (do wszystkich z wyjątkiem Krakowa) w sprawie sprawdzenie stanu organizacyjnego i sprawności działania urzędów stanu cywilnego.

²³ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 91, s. 57 – Pismo z 12 czerwca 1948 r. wojewody krakowskiego znak: L: A.C.IV/1/6/48 do Starosty Powiatowego w Wadowicach w sprawie sprawdzenie stanu organizacyjnego i sprawności działania urzędów stanu cywilnego, akcja specjalna.

²⁴ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 91, s. 59 – Pismo z 16 czerwca 1948 r. Starosty Powiatowego w Wadowicach znak: L: A-5/16/48 do urzędów stanu cywilnego w całym powiecie w sprawie sprawdzenia stanu organizacyjnego i sprawności działania urzędów stanu cywilnego, akcja specjalna.

USC Maków Podhalański (obwód miejski i wiejski)	185 (miasto Maków Podhalański, gromady Żarnówka, Grzechynia, Biała, Juszczyń, Skawica)	3 (w tym 2 z gromady Juszczyń, 1 ze Skawicy)	188
USC Wadowice–miasto	0	0	0
USC Zator–miasto	1	0	1
USC Andrychów–wieś	0	0	0
USC Brzeźnica	75	0	75
USC Budzów	30	27	57
USC Choczni	0	1	1
USC Kalwaria Zebrzydowska–wieś	136	0	136
USC Mucharz	8	0	8
USC Ryczów	12	8	20
USC Stryszów	59	53	112
USC Wadowice–wieś	42	0	42
USC Wieprz	20	0	20
USC Zator–wieś	brak danych (prawdopodobnie ujęte w sprawozdaniu USC Zator–miasto)	0	0
USC Zawoja	0	0	0
Suma	576	92	668

Źródła: Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej (dalej: AP Bielsko-Biała), zespół nr 13/364 Starostwo Powiatowe w Wadowicach, sygn. 91, s. 64 (USC w Andrychowie–mieście), s. 65 (USC w Kalwarii Zebrzydowskiej–mieście), s. 67 (USC w Makowie Podhalańskim), s. 60 (USC w Wadowicach–mieście), s. 69 (USC w Zatorze–mieście), s. 70 (USC w Andrychowie–wsi), s. 73 (USC w Brzeźnicy), s. 71 (USC w Budzowie), s. 72 (USC w Choczni), s. 61 (USC w Kalwarii Zebrzydowskiej–wsi), s. 68 (USC w Mucharzu), s. 66 (USC w Ryczowie), s. 75 (USC w Stryszowie), s. 74 (USC w Wadowicach–wsi), s. 55 (USC w Wieprzu), s. 62 (USC w Zawoi); AP Bielsko-Biała, zespół nr 13/1380 Zbiór wtóropisów ksiąg stanu cywilnego Archiwum Państwowego w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej, sygn. 413, s. 15–20 – liczba 6 podana w tabeli została ustalona na podstawie zapisów w Księdze urodzeń wtóropis obwód miejski USC w Kalwarii Zebrzydowskiej z 1948 roku. Na stronach 15–20 umieszczono akty urodzeń o numerach od 14/1948 do 19/1949 sporządzone 22 marca 1948 roku, a dotyczące faktów urodzeń z lat 1946–1947 wpisanych do księgi urodzeń na podstawie zezwolenia Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie z 16 marca 1948 roku (znak: L. A.C.IV/2a/P/383/48).

Zestawienie danych w tabeli 2 wykazało, że w powiecie wadowickim nie zarejestrowano na czas w urzędach stanu cywilnego 668 faktów urodzeń. W całym województwie krakowskim nie zarejestrowano około 14 000 faktów urodzeń, co oznacza, że udział w tej statystyce powiatu wadowickiego wynosił około 4,8%. Podkreślić należy, że zdecydowaną większość urodzeń zdołano zarejestrować, a zaległości po zakończeniu akcji wynosiły już tylko 92 przypadki.

Sprawozdanie sporządzone 7 lipca 1948 roku przez starostę powiatowego wadowickiego skierowane do Urzędu Wojewódzkiego Wydziału Administracyjnego w Krakowie wykazywało, „że wszystkie ujawnione fakty urodzenia w wyniku przeprowadzonej akcji specjalnej, po uzyskaniu zezwolenia Urzędu Wojewódzkiego jako Okręgowej Władzy Nadzorczej, zostały zarejestrowane we właściwych USC jeszcze przed 1 lipca 1948 roku. Ponadto stwierdziłem trzy fakty urodzeń niezarejestrowane w urzędach stanu cywilnego, mimo upływu terminu 3-miesięcznego, a to z przyczyny niedopełnienia obowiązku przedłożenia przez zobowiązanych, danych mających być uwidocznionymi w sporządzonych aktach”²⁵. Nadmienić należy, że pismo starosty wadowickiego nie objęło danych z urzędów stanu cywilnego, które nie odpowiedziały w terminie, w tym USC w Stryszowie, gdzie 16 lipca 1948 roku nadal nie były zarejestrowane 53 fakty urodzeń dzieci.

Z przedstawionego zestawienia wynika, że najwięcej przypadków braku rejestracji faktów urodzeń dzieci wykryto w urzędach stanu cywilnego w Makowie Podhalańskim, Kalwarii Zebrzydowskiej-wsi oraz w Stryszowie. USC w Kalwarii Zebrzydowskiej-wsi wykazało wiele problemów, na jakie natrafia w realizacji swoich zadań, w tym brak biura urzędu. W wyniku tego obwód wiejski stanu cywilnego w Kalwarii Zebrzydowskiej połączono w jeden wspólny z obwodem miejskim²⁶. Problemy leżące po stronie organizacyjnej urzędu wskazał również USC w Stryszowie. USC w Makowie Podhalańskim natomiast winę upatrywał po stronie zobowiązanej do rejestracji ludności. Dokładnie problem został nakreślony w dalszej części artykułu.

Zobowiązani, którzy nie zarejestrowali dzieci w terminie, musieli zapłacić opłatę administracyjną za sporządzenie aktów stanu cywilnego przez okręgową władzę nadzorczą. Na przykład USC w Kalwarii Zebrzydowskiej-wsi poinformował, że odprowadził kwotę 8160 złotych, to jest 136 razy po 60 złotych, z tytułu opłaty administracyjnej ściągniętej od osób zobowiązanych²⁷.

Podsumowanie akcji specjalnej w okólniku nr 51 Ministra Administracji Publicznej z 24 maja 1949 roku

W dniu 24 maja 1949 roku Minister Administracji Publicznej wydał okólnik nr 51, w którym podsumował akcję specjalną oraz zarządził postępowanie organów administracji publicznej w zakresie rejestracji stanu cywilnego. Do okólnika załączono wzory formularzy do wypełnienia. Podsumowanie brzmiało następująco: „Przeprowadzona na zarządzenie Ministra Administracji Publicznej z dnia 29 listopada 1947 r. L.dz.IV.ASC.10218/47 [...] akcja uporządkowania rejestracji urodzeń

²⁵ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 91, s. 56 – Odpowiedź z 7 lipca 1948 r. Starosty Powiatowego Wadowickiego do Urzędu Wojewódzkiego w sprawie wyników przeprowadzonej akcji specjalnej na terenie powiatu.

²⁶ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 295 – Wykazy ilościowe z 2 sierpnia 1947 r. USC w Kalwarii Zebrzydowskiej-wsi dla Starostwa Powiatowego w Wadowicach; s. 178 – Zarządzenie nr A.C.IV/1/Wa/10/47 z 29 października 1948 r. Wojewody Krakowskiego w sprawie złączenia obwodów urzędów stanu cywilnego w Kalwarii Zebrzydowskiej-miasto i w Kalwarii Zebrzydowskiej-gmina wiejska w jeden obwód w zakresie prowadzenia rejestracji aktów stanu cywilnego.

²⁷ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 91, s. 61 – Odpowiedź z 22 czerwca 1948 r. USC w Kalwarii Zebrzydowskiej-wsi skierowana do Starostwa Powiatowego w Wadowicach w sprawie sprawozdania stanu organizacyjnego i sprawności działania USC – akcja specjalna.

usunęła w znacznie większym stopniu luki w tej rejestracji w latach 1946 i 1947 i wpłynęła dodatkowo na rejestrację stanu cywilnego w latach następnych [...]”²⁸. Następnie – uwzględniając, że nie we wszystkich okręgach administracyjnych rejestracja była kompletna – Minister zarządził w zakresie rejestracji urodzeń:

- „1) Sołtysi – każdy w swojej gromadzie – sporządzą wykazy dzieci urodzonych w roku 1948 i w okresie od 1 stycznia 1949 r. do 30 czerwca 1949 r. i wykazy te złożą do dnia 5 lipca b.r. bezpośrednio do właściwych urzędów stanu cywilnego [...].
- 2) Następnie, poczynając od sierpnia b.r., sołtysi będą systematycznie co miesiąc sporządzać wykazy dzieci urodzonych w poprzednim miesiącu i wykazy te przekazywać do 5 następnego miesiąca właściwym urzędom stanu cywilnego [...].
- 3) W miastach należy zacieśnić współpracę informacyjną działu ewidencji ludności stanu cywilnego celem przekazywania tym urzędom danych o zameldowaniach noworodków.
- 4) W stosunku do opieszłych należy stosować sankcje karne przewidziane w art. 90 prawa o aktach stanu cywilnego niezależnie od postępowania przymusowego przewidzianego w art. 57 tegoż prawa”²⁹.

Okólnik uregulował też postępowanie w przypadku rejestracji zgonów i małżeństw. Do okólnika załączono wzory pism: wzór nr 1 – imienny wykaz urodzonych dzieci sporządzony przez sołtysów do złożenia w zarządach gminnych³⁰; wzór nr 2 – zestawienia liczby dzieci sporządzone przez urzędy stanu cywilnego na podstawie wykazów sołtysów i ksiąg urodzeń sporządzone dla właściwej władzy powiatowej³¹; wzór nr 3 – sumaryczne zestawienie danych otrzymanych przez starostwo powiatowe z urzędów stanu cywilnego do wysłania do właściwego urzędu wojewódzkiego³²; wzór nr 4 – sumaryczne zestawienie sporządzone przez urzędy wojewódzkie na podstawie danych otrzymanych od starostów do przesłania do Ministerstwa Administracji Publicznej³³.

Powołując się na okólnik, 9 czerwca 1949 roku Starostwo Powiatowe w Wadowicach rozesłało zarządzenie do wszystkich urzędników stanu cywilnego powiatu wadowickiego z poleceniem wykonania i załączonymi wzorami nr 1 i nr 2 okólnika Ministra Administracji Publicznej³⁴.

Urzędy stanu cywilnego złożyły zestawienia według wzoru nr 2. Sumaryczne zestawienie danych przeprowadzonej akcji Starostwo Powiatowe w Wadowicach przedstawiło na formularzu wzoru nr 3 do cytowanego okólnika nr 51 Ministra Administracji Publicznej³⁵. Dane te obrazuje tabela 3.

²⁸ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97b, s. 221–226 – Okólnik nr 51 z 24 maja 1949 r. Ministra Administracji Publicznej znak: L.dz.AC. I/0-593 skierowany do wojewodów, prezydentów miast Warszawy i Łodzi, starostów powiatowych, prezydentów i burmistrzów miast, wójtów i urzędów stanu cywilnego.

²⁹ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97b, s. 221.

³⁰ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97b, s. 224.

³¹ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97b, s. 225.

³² AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97b, s. 223.

³³ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97b, s. 226.

³⁴ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97b, s. 227–230 – Pismo z 9 czerwca 1949 r. Starostwa Powiatowego Wadowickiego znak: L.A.5-/17/49 skierowane do urzędników stanu cywilnego w powiecie wadowickim.

³⁵ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97b, s. 215 – Zestawienie liczby dzieci urodzonych w 1948 roku oraz w I połowie 1949 roku ujętych w wykazach sporządzonych przez sołtysów na terenie powiatu – w myśl

Tabela 3

Zestawienie liczbowe zameldowanych noworodków od 1 stycznia 1948 do 30 czerwca 1949 roku w obwodach stanu cywilnego powiatu wadowickiego niezarejestrowanych w księgach stanu cywilnego wraz z obliczeniem procentów noworodków niezarejestrowanych

Nazwa urzędu stanu cywilnego	Liczba wykazanych urodzeń w okresie od 1 stycznia 1948 do 30 czerwca 1949 przez sołtysów i niezarejestrowanych w księgach stanu cywilnego	Procent niezarejestrowanych urodzeń
USC Andrychów–miasto	0	0
USC Kalwaria Zebrzydowska	0	0
USC Maków Podhalański	0	0
USC Wadowice–miasto	0	0
USC Zator–miasto	1 ze 108	0,9
USC Andrychów–wieś	0	
USC Brzeźnica	36 z 553 zgłoszonych przez sołtysów	6,5
USC Budzów	26 z 699 zgłoszonych przez sołtysów	3,7
USC Chocznią	0	0
USC Mucharz	2 z 357 zgłoszonych przez sołtysów	0,6
USC Ryczów	0	0
USC Stryszów	0	0
USC Wadowice–wieś	0	0
USC Wierz	0	0
USC Zator–wieś	2 z 482 zgłoszonych przez sołtysów	0,4
USC Zawoja	11 z 399 zgłoszonych przez sołtysów	2,8
Suma	78	1

Źródło: Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej, zespół nr 13/364 Starostwo Powiatowe w Wadowicach, sygn. 97b, s. 215 – Zestawienie liczby dzieci urodzonych w 1948 roku oraz w pierwszej połowie 1949 roku ujętych w wykazach sporządzonych przez sołtysów na terenie powiatu – w myśl okólnika nr 51 Ministra Administracji Publicznej z dnia 24 maja 1949 roku dla obwodów stanu cywilnego powiatu wadowickiego – sporządzone na formularzu wzór nr 3.

Z zestawienia wynika, że w okresie od 1 stycznia 1948 roku do 30 czerwca 1949 roku sołtysi wykazali urodzenie 7288 noworodków. Z tej liczby w urzędach stanu cywilnego nie zarejestrowano 78 urodzeń, czyli nieco ponad 1%.

okólnika nr 51 Ministra Administracji Publicznej z 24 maja 1949 r. dla obwodów stanu cywilnego powiatu wadowickiego – sporządzone na formularzu wzór nr 3.

Od sierpnia 1949 roku sporządzano takie zestawienia co miesiąc. Z zachowanych sprawozdań za miesiące od lipca do listopada 1949 roku wynika, że urzędnicy stanu cywilnego wykazywali brak takich zdarzeń³⁶, za wyjątkiem USC Brzeźnica – 1 przypadek z lipca³⁷, USC Choczni – 1 przypadek z września³⁸, USC Zator-wieś – 1 przypadek z listopada³⁹. Można zatem powiedzieć, że akcja specjalna dotycząca rejestracji urodzeń w księgach stanu cywilnego zakończyła się sukcesem. Oznaczało to, że wychwycono wszystkie przypadki niezarejestrowanych urodzeń z lat 1946–1949 i zarejestrowano je w księgach stanu cywilnego. Oznaczało to również, że udało się wprowadzić system kontroli dopełnienia obowiązku zgłoszenia urodzenia dziecka w urzędach stanu cywilnego.

Uzupełnienie informacji i wnioski

Przywołane w artykule okólniki opierały się na przepisach dekretu z 25 września 1945 roku *Prawo o aktach stanu cywilnego*⁴⁰. Zgodnie z dekretem urzędy stanu cywilnego podlegały Ministrowi Administracji Publicznej⁴¹. Nadzór nad urzędami stanu cywilnego w pierwszej instancji sprawowała okręgowa władza nadzorcza, w drugiej Minister Administracji Publicznej⁴². Okręg urzędowy władzy nadzorczej obejmował obszar województwa⁴³. Wojewoda krakowski jako okręgowa władza nadzorcza realizował zleczone przez Ministra Administracji Publicznej zadania i prowadził sprawozdawczość z ich realizacji. Wojewoda wypełniał swoje zadania za pośrednictwem starostów powiatowych. Dzięki temu w zespole archiwalnym Starostwo Powiatowe w Wadowicach zachowały się dokumenty, na podstawie których powstał niniejszy artykuł.

Warto wyjaśnić pojęcie: spóźnione zgłoszenie faktu urodzenia dziecka. Urodzenie dziecka należało zgłosić urzędnikowi stanu cywilnego, w którego okręgu dziecko się urodziło, w ciągu dwóch tygodni w celu sporządzenia aktu urodzenia⁴⁴. Do zgłoszenia urodzenia dziecka zobowiązani byli w następującej kolejności: ojciec, położna, która była obecna przy porodzie, lekarz, który był obecny przy porodzie, każda inna osoba, która była obecna przy porodzie lub wiedziała o porodzie na podstawie przekonania się o tym, matka dziecka, skoro tylko stan zdrowia na to jej pozwolił⁴⁵. Każda z tych osób miała obowiązek zgłoszenia urodzenia dziecka, jeżeli osoba wymieniona w wyżej wskazanej kolejności nie mogła tego zrobić⁴⁶. Po zgłoszeniu urodzenia dziecka ro-

³⁶ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97b, s. 58–151 – Zestawienia przesłane na formularzach – wzór nr 2 do okólnika nr 51 Ministra Administracji Publicznej z 24 maja 1949 r. sporządzone przez urzędy stanu cywilnego powiatu wadowickiego do Starostwa Powiatowego w Wadowicach.

³⁷ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97b, s. 89 – Zestawienie USC w Brzeźnicy za lipiec 1949 r.

³⁸ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97b, s. 124 – Zestawienie USC w Choczni za wrzesień 1949 r.

³⁹ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97b, s. 151 – Zestawienie USC w Zatorze-wsi za listopad 1949 r.

⁴⁰ Dz.U. 1945, nr 48, poz. 272.

⁴¹ Tamże – art. 3 (2).

⁴² Tamże – art. 17.

⁴³ Tamże – art. 18 (3).

⁴⁴ Tamże – art. 58.

⁴⁵ Tamże – art. 60.

⁴⁶ Tamże – art. 54.

dzice mogli w ciągu trzech miesięcy uzupełnić zgłoszenie o dopisanie imienia dziecka lub zmienić imię, jeżeli zgłoszenia dokonała osoba obca⁴⁷. Jeżeli zgłoszenie urodzenia dziecka nastąpiło z opóźnieniem trzech miesięcy, urzędnik stanu cywilnego mógł sporządzić akt urodzenia jedynie na mocy zezwolenia okręgowej władzy nadzorczej po zbadaniu przez nią przyczyn tego opóźnienia. Koszty postępowania ponosił ten, kto zaniedbał zgłoszenia we właściwym terminie⁴⁸.

Analiza liczby niezarejestrowanych w powiecie wadowickim urodzeń w latach 1946–1947, a w niektórych przypadkach także w latach 1948–1949 upoważnia do sformułowania kilku wniosków.

Gdy przyjrzymy się zestawieniom tabelarycznym, rzuca się w oczy różnica pomiędzy liczbą niezarejestrowanych faktów urodzeń w obwodach miejskich i w obwodach wiejskich. W miastach częściej dopełniano obowiązku rejestracji urodzeń w urzędach stanu cywilnego niż na wsiach. Przyczyny takiego zjawiska podał między innymi urzędnik stanu cywilnego w Andrychowie: „Andrychów jako miasto przemysłowe zamieszkałe przeważnie przez pracowników, którzy chcąc otrzymać należne im świadczenia socjalne, muszą przedłożyć akty urodzenia i dlatego dzieci zgłaszają zaraz”⁴⁹. Dodać należy, że obwody miejskie były znacznie mniejsze pod względem ilości obsługiwanej ludności niż obwody wiejskie urzędów stanu cywilnego. Na przykład USC Kalwaria Zebrzydowska–miasto obsługiwał 1816 mieszkańców, a USC Kalwaria Zebrzydowska–wieś 12 164 mieszkańców. USC Andrychów–miasto obsługiwał 5055 mieszkańców, a USC Andrychów–wieś 12 164 mieszkańców. USC Zator–miasto obsługiwał 1884 mieszkańców, a USC Zator–wieś 8452 mieszkańców⁵⁰.

Inny powód, dla którego w miastach sytuacja z rejestracją urodzeń była łatwiejsza, to fakt, że w magistratach biura ewidencji ludności znajdowały się tuż obok urzędów stanu cywilnego. Natomiast dla gmin wiejskich powołano do ewidencji ludności sołtysów poszczególnych gromad wchodzących w skład gminy wiejskiej. Tak charakteryzował tę sytuację Urząd Stanu Cywilnego w Wadowicach (obwód miejski): „Nadmieniam, że odnośnie do aktów urodzeń dzieci, to akty te sporządza tutaj U.St.Cyw. przeważnie na podstawie pisemnych doniesień tutaj Szpitala, a także i na podstawie zgłoszeń prywatnych, które są uzgadniane z biurem ewidencji ludności tutaj Zarządu Miejskiego”⁵¹.

Zauważalna jest również różnica pomiędzy obwodami urzędów wiejskich zlokalizowanych blisko ośrodków miejskich, gdzie siedzibą urzędów stanu cywilnego był często ten sam budynek (np. USC Zator–wieś mieścił się w innym pięttrze magistratu), a duże braki w rejestracji obwodów wiejskich obejmujących gromady umiejscowione na rozległych górskich i na zalesionych terenach (np. USC w Budzowie, USC w Stryszowie, USC w Brzeźnicy, USC w Makowie Podhalańskim). Urzędnik stanu

⁴⁷ Tamże – art. 65.

⁴⁸ Tamże – art. 67.

⁴⁹ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 91, s. 64 – Odpowiedź z 26 czerwca 1948 r. USC w Andrychowie na zarządzenie starosty wadowickiego znak: L.A. 5/16/48.

⁵⁰ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97, s. 430 – Wykaz urzędników stanu cywilnego obsługujących obwody stanu cywilnego z podaniem ilości mieszkańców z terenów tych obwodów, sporządzony 21 maja 1946 r.

⁵¹ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 91, s. 60 – Odpowiedź z 22 czerwca 1948 r. USC w Wadowicach–miasto skierowana do Starostwa Powiatowego w Wadowicach w sprawie sprawdzenia stanu organizacji i sprawności działania USC – akcja specjalna.

cywilnego w Makowie Podhalańskim wymienia następujące powody opóźnienia rejestracji: „Nadmieniam, że tutaj ludność jest chętna tylko ciężko pojmująca, powolna i często zapomina o swoich obowiązkach [...], ludność dat osobistych w wielu przypadkach nie pamięta i dokumentów nie posiada. Zgłaszające się do rejestracji osoby, które gdyż są i takie wypadki, że przychodzą z odległości 14–15 km – muszą być załatwione. Z powodu spóźnionego otrzymania wykazów [od sołtysów] oraz nawału zgłaszających się, cały tok pracy się spóźnił”⁵².

Najważniejszą przyczyną problemów z rejestracją stanu cywilnego w obwodach wiejskich była organizacja administracji na szczeblach gmin, która na niektórych terenach wiejskich trwała o wiele dłużej i była znacznie trudniejsza niż na terenach miejskich. Odtwarzano urzędy zarówno przez nabór pracowników, jak i przez otwieranie siedzib urzędów. Budynki siedzib urzędów bywały w lepszym lub gorszym stanie technicznym. Remonty, niedobór wykwalifikowanych urzędników, a także narzucenie urzędnikom wielu zadań, braki w zaopatrzeniu w materiały biurowe i pieczęcie niejednokrotnie utrudniały ludności szybkie i sprawne załatwienie spraw w urzędach, w tym w urzędach stanu cywilnego. Jako przykład może posłużyć Urząd Stanu Cywilnego w Stryżowie. W piśmie z 15 marca 1948 roku, wykazującym liczbę niezarejestrowanych urodzeń, urzędnik stanu cywilnego tłumaczy stan rzeczy: „Z uwagi na zupełnie anormalne funkcjonowanie Urzędu Stanu Cywilnego za okres od 1.I.1946 do 30.IV.1947 r. akcja nie została dotychczas ukończona. – Księgi S.C. za okres wyżej wymieniony nie były prowadzone po myśli przepisów o aktach stanu cywilnego z uwagi na brak fachowej siły kancelaryjnej w Zarządzie Gminnym. Urząd stanu cywilnego prowadził wójt, który spowodował [!] nawału pracy (brak sekretarza gminy) i niebezpieczne warunki pracy z uwagi na grasowanie band, musiał swą funkcję urzędnika stanu cywilnego zlecić pomocnikowi kancelaryjnemu, nieznającemu dokładnie przepisów o prowadzeniu urzędu stanu cywilnego. Z chwilą objęcia Urzędu Stanu Cywilnego i stanowiska sekretarza gminy przez niżej podpisanego urzędnika S.C. zasadniczo urząd ten nie istniał”⁵³.

Podobną przyczynę – leżącą po stronie organizacji biura urzędu stanu cywilnego – wskazywał także urzędnik z Kalwarii Zebrzydowskiej-wsi: „Nadmienia się również, że Ob. Ob. są poinformowani o wydanych zarządzeniach, w sprawie zgłaszania faktów, jednak z braku osobnego lokalu dla U.S.C. natrafia na wielkie trudności oraz krępowanie się nupturientów przy zawarciu związku wzgl. meldowania nieślubnych dzieci”⁵⁴.

Sprawozdania z kontroli urzędów stanu cywilnego wykazują braki w wyposażeniu, np. USC w Mucharzu: „Pokój [biuro urzędu stanu cywilnego] na ogół czyni ujemne wrażenie [...], brak szafy na pomieszczenie aktów st.cyw. Część aktów i dru-

⁵² AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 416 – Odpowiedź z 21 stycznia 1948 r. USC w Makowie Podhalańskim skierowana do Starostwa Powiatowego w Wadowicach w sprawie sprawdzenia stanu organizacji i sprawności działania USC – niezrealizowania zadania w terminie.

⁵³ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 418–419 – Pismo z 15 marca 1948 r. Urzędnika Stanu Cywilnego w Stryżowie do Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie znak: I.U.S. C. 57/47 w sprawie sprawozdania stanu organizacyjnego w sprawności działania urzędów stanu cywilnego.

⁵⁴ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 295 – Wykazy ilościowe z 2 sierpnia 1947 r. USC w Kalwarii Zebrzydowskiej-wieś dla Starostwa Powiatowego w Wadowicach.

ków mieści się w biurku, część umieszczona jest na jednym z trzech krzeseł [...]”⁵⁵. Kadra urzędnicza była zaangażowana w wiele różnych zadań i słabo wykwalifikowana, np. w USC w Mucharzu „funkcję urz. st. cyw. pełni urzędnik tamt. Zarządu [...], który jest równocześnie referentem dla spraw wojskowych i prowadzi sprawy rachunkowe przy Zarządzie gminnym. [...] słabo orientuje się w przepisach prawnych dotyczących sporządzenia aktów st. cyw.”⁵⁶. Wreszcie prowadzenie samych akt stanu cywilnego było niedbałe i z naruszeniem przepisów, np. w USC w Mucharzu „akta urodzenia w niewielu wypadkach sporządzane są na podstawie zaświadczenia położnej i wyciągu z ksiąg ślubów, wzgl. aktu urodzenia matki, przy dzieciach pozamałżeńskich, w większości wypadków na podstawie samego zaświadczenia położnej, lub też wyciągu z ksiąg urodzonych urzędu parafialnego”⁵⁷.

Na terenach wiejskich ważnym czynnikiem niezgłaszania urodzeń, zwłaszcza w pierwszej połowie 1946 roku, była niechęć mieszkańców. Urzędnik stanu cywilnego w Budzowie donosił: „Wyjaśnia się przy tym, że tutaj ludność nie zgłasza urodzin dzieci mimo kilkukrotnych ogłoszeń przez XX proboszczów z ambon”⁵⁸; „Mały % urodzeń zgłoszonych w Urzędzie Stanu Cywilnego w stosunku do zgłoszonych w urzędach parafialnych pochodzi stąd, iż jednak do dnia dzisiejszego rodzice nie nauczyli się zgłaszać urodzenie dziecka do dnia 14-stu, lecz kilku lub kilkunastu tygodniach”⁵⁹. Podobnie w lipcu 1948 roku donosił Urząd Stanu Cywilnego w Stryszowie: „W aktach tutaj Urzędu znajduje się jeszcze 53 zezwoleń Urzędu Wojewódzkiego na sporządzenie spóźnionych aktów, które ze względu na niezgłoszenie się mimo ponagleń zainteresowanych osób, nie zostały wpisane do ksiąg stanu cywilnego”⁶⁰. Tę samą przyczynę podał 25 czerwca 1948 roku urzędnik stanu cywilnego w Makowie Podhalańskim: „Mimo kilkukrotnego wezwania nie spełnili dotychczas swój obowiązek: z gromady Juszczyn 2 osoby, ze Skawicy 1 osoba”⁶¹.

Następnym ciekawym zagadnieniem jest relacja Państwo – Kościół katolicki oraz stosunek ludności do Państwa i Kościoła, jaki rysował się w latach 1946–1949 w związku z realizacją dekretu *Prawo o aktach stanu cywilnego* z 1945 roku.

W zasadzie na szczeblu Urzędu Wojewódzkiego jako Okręgowej Władzy Nadzorczej i Książęco-Metropolitalnej Kurii w Krakowie w zakresie realizacji prawa o aktach stanu cywilnego współpraca układała się poprawnie. Wszelkie problemy władz gminnych z urzędami parafialnymi w realizacji prawa o aktach stanu cywilnego i innych przepisów w tym zakresie były zgłaszane do Okręgowej Władzy Nadzorczej

⁵⁵ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 163 – Sprawozdanie z przeprowadzonej kontroli USC w Mucharzu w dniu 3 czerwca 1947 r.

⁵⁶ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 163.

⁵⁷ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 163.

⁵⁸ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97, s. 425 – Pismo z 8 maja 1946 r. urzędnika stanu cywilnego w Budzowie do Starostwa Powiatowego w Wadowicach.

⁵⁹ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 301 – Pismo z 12 sierpnia 1947 r. urzędnika stanu cywilnego w Budzowie do Starostwa Powiatowego w Wadowicach.

⁶⁰ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 91, s. 75 – Odpowiedź z 16 lipca 1948 r. USC w Stryszowie skierowana do Starostwa Powiatowego w Wadowicach w sprawie: sprawdzenia stanu organizacyjnego w sprawności działania Urzędu Stanu Cywilnego.

⁶¹ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 91, s. 67 – Odpowiedź z 25 czerwca 1948 r. USC w Makowie Podhalańskim skierowana do Starostwa Powiatowego w Wadowicach w sprawie sprawdzenia ujęcia dzieci urodzonych w 1946 i 1947 roku – akcja specjalna.

w Krakowie, która wzywała Kurię do interwencji w parafiach. Urzędy parafialne pod presją Kurii ustępowały. Jakże zatem problemy pozostawiły swój ślad w dokumentacji zachowanej w zespole archiwalnym Starostwo Powiatowe w Wadowicach?

Ciekawym przypadkiem jest spór pomiędzy Zarządzeniem Gminnym w Wadowicach i Urzędem Parafialnym w Barwałdzie. Skarga na działania proboszcza Parafii Rzymskokatolickiej w Barwałdzie ks. Józefa Żelińskiego dotyczyła następujących zarzutów: 1) pogrzebania zwłok bez wystawienia aktu zgonu oraz niestawienia się na wezwanie pisemne do Zarządu Gminnego w celu wyjaśnienia, 2) niewystawienia dwóch metryk urodzenia, 3) niesporządzenia wykazów z ksiąg stanu cywilnego. Wójt Gminy w Wadowicach zgromadził dokumentację z dochodzenia. Są to protokoły zeznań świadków i odpowiedź pisemna proboszcza na postawione zarzuty⁶².

W piśmie z 2 marca 1948 roku ks. Józef Żeliński odpowiedział na postawione mu zarzuty: „1) Nawiązując do mojego zeznania w dniu 27.II.1948, na wezwanie Starostwa, w sprawie pogrzebania Mariana [...] w Barwałdzie, jeszcze raz stwierdzam, że ubliżająco wyrażony mi zarzut jest bezpodstawny, gdyż nikt ani poczta nie doręczyła mi wezwania Zarządu Gminy Wadowice–wieś do jawienia się w tej sprawie. 2) Przyznaję, że Zarząd Gminy żądał 3/1/1948 metryki urodzenia Rozalii [...], którego to wyciągu nie przesłałem i nie prześle, ponieważ: a) wiem, że metryka ta potrzebna jest do zawarcia ślubu cywilnego, a Zarząd Gminy nie jest i nie powinien być pośrednikiem w dostarczeniu gratisowym metryk do tego celu; b) Zarząd Gminy nie ma prawa pozbawiać Skarb Państwa dochodu z opłat stemplowych. Do ślubu cywilnego strony dostarczają metryki urodzenia. Proszę dać takie pouczenie Zarządowi Gminy. Gdyby jaki Zarząd Gminy skarżył się, że na żądanie nie posyłam wykazów (Zarząd Gm. w Kalwarii żądał wykazu [...] z dwóch lat) odpowiadam, że Zarządy obowiązane są przesłać blankiety. Na ten cel mają preliminarz, proboszczowie nie mają. Nikt nie jest obowiązany do pracy niewynagradzanej jeszcze dopłacać. Rząd austriacki i dawnej Polski dawał księżom pensje, a jednak ówczesne Władze zawsze przysyłały blankiety na żądane wykazy”⁶³.

Podczas przesłuchania sołtys gromady Barwałd zeznał, że osobiście wezwanie dotyczące wyjaśnienia pochówku zwłok Mariana Z. wręczył proboszczowi J. Żelińskiemu przed terminem⁶⁴.

W protokole przesłuchania świadka Andrzeja B., dróżnika w Barwałdzie, tak zapisano jego zeznanie: „Po śmierci żony Franciszki [...] udałem się do Ks. Żelińskiego Józefa Proboszcza w Barwałdzie Dolnym z prośbą o wystawienie mi metryki urodzenia zmarłej, potrzebnego dla Urzędu Stanu Cywilnego w Wadowicach przy sporządzeniu aktu zejścia. W odpowiedzi na prośbę Ks. Żeliński Józef odpowiedział mi, że wystawić nie może, ponieważ od roku 1947 ma zakazane”⁶⁵.

⁶² AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 91, s. 24 – Pismo z 16 marca 1948 r. wójta gminy Wadowice skierowane do Starostwa Powiatowego w Wadowicach z prośbą o interwencję w Urzędzie Parafialnym w Barwałdzie oraz z załącznikami: pismem ks. J. Żelińskiego i protokołami przesłuchania świadków.

⁶³ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 91, s. 25 – Pismo z 2 marca 1948 r. proboszcza Parafii Rzymskokatolickiej w Barwałdzie ks. Józefa Żelińskiego skierowane do Starostwa Powiatowego w Wadowicach.

⁶⁴ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 91, s. 26 – Protokół z przesłuchania świadka Władysława M., sołtysa gromady Barwałd, w dniu 8 marca 1948 r.

⁶⁵ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 91, s. 27 – Protokół z przesłuchania świadka Andrzeja B., dróżnika z Barwałdu, w dniu 15 marca 1948 r.

W trakcie przesłuchania świadek Władysław S., rolnik w Barwałdzie Dolnym, na okoliczność nieotrzymania z Urzędu Parafialnego wyciągu z metryki urodzenia Rozalii K., z którą w dniu 11 lutego 1947 roku zawarł wyznaniowy związek małżeński, zeznał: „W związku z zamiarem zawarcia związku małżeńskiego w tut. Urzędzie Stanu Cywilnego [w Wadowicach–wsi] z wymienioną Ob. Rozalią [...] udałem się do Urzędu Parafialnego w Barwałdzie Dolnym z prośbą o wystawienie wyciągu z metryki urodzenia dla wymienionej, gdzie obecny Ks. Żeliwski Józef odmówił mi oświadczając, że po żądany wyciąg z metryki urodzenia winna stawić się moja żona. Tego samego dnia 29 grudnia 1947 r. udała się więc osobiście, której wyciąg również nie wydał kładąc warunek, ażeby wyrównała mu należność pogrzebową jej poprzedniego męża ś.p. Franciszka [...], mianowicie: 100 kg żyta do uprzednio pobranego już a/c [a conto] pogrzebu 600 kg koniczyny. Spór ten dotychczas nie został zlikwidowany i dotąd potrzebnego wyciągu z metryk urodzenia ani ja, ani moja żona nie otrzymaliśmy. A ponieważ sprawa urzędowa nie może być przedmiotem sporu i umowy prywatnej związanej z pogrzebem, przeto udałem się do Urzędu Stanu Cywilnego w Wadowicach–wsi z prośbą o interwencje w sprawie wydobycia potrzebnej mi do zawarcia małżeństwa metryki urodzenia, jednak jak mi wiadomo, dotąd bez skutku [...]”⁶⁶.

Sprawa została rozwiązana na szczeblu okręgowym. Urząd Wojewódzki Krakowski 15 maja 1948 roku wysłał prośbę do Kurii Metropolitalnej w Krakowie o spowodowanie, aby Urząd Parafialny w Barwałdzie wydawał na żądanie stron wyciągi metrykalne i nie utrudniał wykonywania tych czynności⁶⁷. Na pismo to Księżęco-Metropolitalna Kuria w Krakowie odpowiedziała 28 maja 1948 roku: „[...] donosimy, że Urzędowi Parafialnemu w Barwałdzie wysłaliśmy instrukcję, żeby nie czynił trudności w wydawaniu wyciągów metrykalnych stronom zainteresowanym”⁶⁸. Nie był to pierwszy przypadek sporu z proboszczem z Barwałdu, który rozwiązano na szczeblu okręgowej władzy nadzorczej – kurii metropolitalnej. Ślady takich sporów spotykamy w dokumentacji z lat wcześniejszych⁶⁹.

Na podstawie przedstawionej sytuacji można wysnuć wniosek, że jedną z przyczyn problemów w rejestracji stanu cywilnego była niezajomość przepisów tak po stronie mieszkańców, jak i administratorów urzędów parafialnych. Rolnik z Barwałdu ślub wyznaniowy zawarł w lutym 1947 roku. Dopiero w grudniu 1947 roku starał się o dokumenty do ślubu cywilnego. Niezajomość przepisów po stronie administratorów urzędów parafialnych widoczna jest też w pochówku bez aktu zgonu oraz nieuzasadnionej odmowie wydania odpisów z akt metrykalnych. W postawie tego konkretnego proboszcza można zauważyć niechęć do Państwa (zwłaszcza we

⁶⁶ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 91, s. 28 – Protokół z przesłuchania świadka Władysława S., rolnika z Barwałdu Dolnego, w dniu 15 marca 1948 r.

⁶⁷ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 91, s. 32 – Pismo z 15 maja 1948 r. Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego Wydziału Administracyjnego do Kurii Metropolitalnej w Krakowie w sprawie Urzędu Parafialnego w Barwałdzie – odmowa wydania wyciągu z ksiąg urodzenia.

⁶⁸ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 91, s. 29 – Pismo z 28 maja 1948 r. Księżęco-Metropolitalnej Kurii w Krakowie do Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego Wydziału Administracyjnego.

⁶⁹ AP Bielsko-Biała, StW, sygn. 97a, s. 115 – Pismo z 1 marca 1947 r. Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego Wydziału Administracyjnego do Kurii Metropolitalnej w Krakowie w sprawie Urzędu Parafialnego w Barwałdzie – odmowa umieszczenia wzmianki marginesowej o zmianie nazwiska.

fragmencie odpowiedzi, w którym porównał obecną władzę do „rządu austriackiego i dawnej Polski”). Przypadek proboszcza J. Żeliwskiego jest bardzo ciekawy, ale nie reprezentuje postawy większości duchowieństwa na tym terenie. Zachowała się korespondencja, z której wynika, że większość urzędów parafialnych nie utrudniała wydawania odpisów metrykalnych, informowała o obowiązku rejestracji świeckiej stanu cywilnego (również z ambon kościelnych), a żądane przez władze wykazy chrztów, ślubów i pogrzebów sporządzała w terminie.

Oprócz wymienionych przyczyn rejestrację stanu cywilnego utrudniały problemy natury formalnej w skomplikowanej rzeczywistości lat powojennych, w jakiej znalazły się niektóre osoby. Akty urodzenia niektórych dzieci nie były sporządzone, bo ich pochodzenie (w tym data i miejsce urodzenia) były nieznanne. Przypadki takie na terenie powiatu wadowickiego nie były liczne, za to bardzo ciekawe. Z tego powodu warto było lepiej je przedstawić w oddzielnym artykule.

Wskazane przyczyny spóźnionej rejestracji stanu cywilnego częściowo pokrywają się z tymi, jakie w swojej publikacji wskazał Piotr Fiedorczyk⁷⁰, którego zdaniem najważniejszą przyczyną było niewystarczające uświadomienie społeczeństwa o obowiązku nowego prawa. Popularyzacja prawa przez władze państwowe miała dwojaki charakter – represyjny (groźba nałożenia kary za niedopełnienie obowiązku rejestracji w terminie) oraz utylitarny (tłumaczenie, jakie korzyści przyniesie zadośćuczynienie obowiązkowi rejestracji)⁷¹. Źródła archiwalne wykorzystane do napisania niniejszego artykułu potwierdziły, że była to najistotniejsza przyczyna spóźnień w rejestracji stanu cywilnego w powiecie wadowickim. Drugą z najważniejszych przyczyn spóźnienia rejestracji według P. Fiedorczyka była niechęć społeczeństwa⁷², trzecią natomiast szczupłość kadr oraz środków, z jakimi zmierzały się wszystkie instytucje w początkach Polski Ludowej⁷³. Przyczyny te również występowały w powiecie wadowickim i pozostawiły ślad w dokumentacji archiwalnej.

Epilog

Gdy już powstał niniejszy artykuł, Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej przejął znaczną partię materiałów archiwalnych dopływu do zespołu archiwalnego nr 13/705 Sąd Powiatowy w Wadowicach z lat 1951–1975. W przekazanej partii znajduje się jednostka o sygnaturze archiwalnej 6531⁷⁴. Są to akta sprawy niespornej o ustalenie treści aktu urodzenia z roku 1966. Przypadek ten dowodzi, że pomimo wysiłków władzy administracyjnej, aby wychwycić i zarejestrować wszystkie urodzenia z lat 1946–1949, istnieją jednostkowe przypadki, które wymknęły się systemowi.

Stanisław P. w styczniu 1966 roku, kiedy to wpłynął wniosek o sporządzenie jego aktu urodzenia, był już osobą 18-letnią. Przez osiemnaście lat życia nie miał żadnych

⁷⁰ P. Fiedorczyk: *Prawne problemy początków rejestracji aktów stanu cywilnego...*, s. 345–362.

⁷¹ Tamże, s. 353–355.

⁷² Tamże, s. 356.

⁷³ Tamże, s. 353–358.

⁷⁴ AP Bielsko-Biała, zespół nr 13/705 Sąd Powiatowy w Wadowicach z lat 1951–1975 (dalej: SPW), sygn. 6531, s. 1–39 – Akta sprawy niespornej z wniosku Janiny [...] o ustalenie treści aktu urodzenia, sygn. sądowna I Ns 41/66.

dokumentów osobistych – ani metryki urodzenia, ani dowodu osobistego. Dopiero na wniosek matki chłopaka Sąd Powiatowy w Wadowicach Wydział I Cywilny – po przeprowadzeniu dochodzenia, przesłuchaniu świadków i ustaleniu daty urodzenia, miejsca i danych rodziców – postanowił nadać młodemu mężczyźnie oficjalnie imię i nazwisko, ustalić treść aktu urodzenia i polecić wpisanie treści tego aktu w księdze stanu cywilnego w Mucharzu⁷⁵.

Jak to się stało, że dziecko urodzone w maju 1947 roku nie zostało prze 18 lat wychwycone przez system?

W trakcie postępowania wyjaśniającego w 1966 roku Stanisław P. wraz z obojgiem rodziców mieszkał pod wspólnym adresem w Sułkowicach. We wniosku o ustalenie treści stanu cywilnego sporządzonym w imieniu wnioskodawczynie Janiny P., matki Stanisława, przez adwokata wpisano następujące uzasadnienie:

„Wnioskodawczynie Janina P. oraz uczestnik Michał P. są małżeństwem. W czasie trwania tego małżeństwa wnioskodawczynie urodziła nieletniego syna Stanisława [...] w dniu 15 maja 1947 r. w Mucharzu. Wnioskodawczynie jest całkowitą analfabatką, nie umiejącą ani czytać, ani pisać. Jest osobą niewyrobioną społecznie, niezdającą sobie sprawy z konsekwencji niedopełnienia obowiązku zgłaszania faktu urodzin w urzędzie stanu cywilnego. W okresie urodzenia dziecka wnioskodawczynie czuła się całkowicie osamotnioną, gdyż mąż ją opuścił i przez dłuższy czas nie utrzymywał z nią żadnych kontaktów. W każdym razie od momentu urodzenia aż do ostatnich czasów sprawowała i sprawuje nad swoim synem opiekę osobiście, wychowując go i utrzymując go, początkowo z własnych dochodów, a w ostatnich czasach z dochodów swego męża. Nieletniego syna Stanisława [...] wnioskodawczynie urodziła w lesie w Mucharzu”⁷⁶.

W toku postępowania uczestnik Michał P. zeznał do protokołu:

„Stanisław [...] jest moim synem, urodził się dnia 15 maja 1947 w Mucharzu w lesie. Matką jego jest Janina [...]. Nikt z nas nie zgłaszał faktu urodzenia syna, ponieważ nie wiedzieliśmy, że trzeba. Na syna zawsze wołaliśmy Stanisław [...]. Wychowuję go od dziecka. Wiem, że syna chrzciliśmy w Szczakowej, w którym roku nie pamiętam. Metryki urodzenia w kościele ani aktu urodzenia w USC nie sporządzaliśmy”⁷⁷.

Świadek Stanisława M. potwierdziła okoliczności urodzenia Stanisława P., dodając, że „urodził się w lesie pod namiotem”⁷⁸.

Do akt załączony jest wyciąg z księgi ochrzczonych sporządzony w Urzędzie Parafialnym w Szczakowej, z którego wynika, że Stanisław, syn Michała i Janiny, został ochrzczony 16 listopada 1962 roku. Mieszkał wówczas w Szczakowej i miał w dniu chrztu 15 lat. W rubryce dotyczącej daty urodzenia urząd parafialny wpisał „V 1947”⁷⁹.

⁷⁵ AP Bielsko-Biała, SPW, sygn. 6531, s. 36 – Postanowienie z 27 kwietnia 1966 r. Sądu Powiatowego w Wadowicach o ustalenie treści aktu urodzenia.

⁷⁶ AP Bielsko-Biała, SPW, sygn. 6531, s. 2 – Wniosek o ustalenie treści aktu urodzenia doręczony w dniu 28 stycznia 1966 r.

⁷⁷ AP Bielsko-Biała, SPW, sygn. 6531, s. 34 – Protokół z posiedzenia sądu z 27 kwietnia 1966 r.

⁷⁸ AP Bielsko-Biała, SPW, sygn. 6531, s. 19 – Protokół z posiedzenia sądu z 24 lutego 1966 r.

⁷⁹ AP Bielsko-Biała, SPW, sygn. 6531, s. 21 – Wyciąg z księgi ochrzczonych t. IV s. 96 nr 119 wystawiony przez Urząd Parafialny w Szczakowej dnia 19 października 1965 r.

Z poświadczenia zameldowania wystawionego przez Prezydium GRN w Andrychowie wynika, że Stanisław zamieszkiwał w 1966 roku w Sułkowicach wraz z rodzicami: Michałem i Janiną oraz rodzeństwem: Józefem i Krystyną, które przyszło na świat w Szczakowej – brat w 1951 i siostra w 1956 roku. Przy dacie urodzenia Stanisława wpisano „1.05.1947”⁸⁰.

Reasumując, urodzenie Stanisława P. nie zostało zgłoszone w 1947 roku do urzędu stanu cywilnego, bo rodzice nie wiedzieli o takim obowiązku. Nie zostało zgłoszone do sołtysa, gdyż matka dziecka nie była zameldowana, dziecko urodziła w namiocie rozbitym tymczasowo w lesie w Mucharzu. Stałym miejscem zamieszkania stała się dopiero kilka lat później Szczakowa. Dziecko zaś nie zostało ochrzczone w parafii na terenie obwodu Urzędu Stanu Cywilnego w Mucharzu. Okoliczności zatem wyjaśniają, że przypadek ten był wyjątkiem od reguły. Akcja specjalna objęła bowiem kontrolę ludności poprzez sprawdzenie ewidencji ludności. Wcześniej zaś przeprowadzona kontrola rejestracji urodzeń oparła się na sprawdzeniu zapisów w księgach chrztów w urzędach parafialnych. Jest ten przypadek także potwierdzeniem jednej z przyczyn nierejestrowania stanu cywilnego przez ludność przemieszczającą się po kraju w pierwszych latach po wojnie.

Wykaz cytowanych źródeł i literatury

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej:

zespół nr 13/364 Starostwo Powiatowe w Wadowicach,

zespół nr 13/705 Sąd Powiatowy w Wadowicach z lat 1951–1975,

zespół nr 13/1380 Zbiór wtóropisów ksiąg stanu cywilnego Archiwum Państwowego w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej.

Źródła drukowane

Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1945, nr 48, poz. 272 – *Dekret z 25 września 1945 roku. Prawo o aktach stanu cywilnego*.

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Administracji Publicznej 1947, nr 21 – Pismo okólne w sprawie sporządzenia aktów stanu cywilnego.

Literatura

Fiedorczyk Piotr: *Prawne problemy początków rejestracji aktów stanu cywilnego w Polsce po II wojnie światowej*. „Przeszłość Demograficzna Polski” nr 39, 2017, s. 345–362.

Hrynicky Wojciech M.: *Organizacja rejestracji stanu cywilnego w Polsce w ujęciu historycznym*. „Ius Novum” nr 4, 2016, s. 358–374.

Lachowicz Adam: *Laicyzacyjna rola reformy prawa małżeńskiego i urzędów stanu w woj. białostockim w latach 1945–1948*. „Studia Podlaskie” T. 11, 2001, s. 215–231.

⁸⁰ AP Bielsko-Biała, SPW, sygn. 6531, s. 22–23 – Poświadczenie zamieszkania wystawione 26 lutego 1966 r. przez Prezydium GRN w Andrychowie.

Sieranc-Guzdek Joanna: *Księgi uzupełniające do akt metrykalnych – specyficzna dokumentacja zachowana w urzędzie Stanu Cywilnego w Zatorze*. „Szkice Archiwalno-Historyczne” nr 17, 2020, s. 159–197.